

λακωνική πόλη Αφίδνες και όλα τα παραπάνω να επινοήθηκαν από τους Αθηναίους. Προς την εκδοχή αυτή συγκλίνουν και οι σύγχρονες απόψεις. Ο χαρακτήρας της ποίησής του, αλλά και το γεγονός ότι οι Σπαρτιάτες δε θα δέχονταν εύκολα προτροπές από έναν ξένο, ενισχύουν οπωσδήποτε την άποψη ότι ο Τυρταίος ήταν Λακεδαιμόνιος.

Στο έργο του ανήκουν οι «Υποθήκες» (= συμβουλές) και η «Ευνομία» (σχετικά με το πολίτευμα της Σπάρτης), που διαμόρφωσαν το σπαρτιατικό ιδεώδες. Στις «Υποθήκες» ο ποιητής κάνει συνεχή έκκληση για πολεμική αρετή και αναφέρεται στην τύχη που επιφυλάσσεται στους γενναίους αλλά και στους δειλούς. Η «Ευνομία», όπως αποδεικνύει και ο τίτλος της, αποτελεί εγκώμιο προς την πειθαρχία, την τάξη και την υπακοή στους νόμους, που τόσο κλονίστηκαν εξαιτίας του πολέμου. Εκτός από πολεμικές ελεγείες («θύρια») έγραψε και «μέλη πολεμιστήρια», πολεμικά άσματα (εμβατήρια), στη δωρική διάλεκτο και όχι στην ιωνική, όπως οι ελεγείες. Τα εμβατήριά του τα τραγουδούσαν οι Λακεδαιμόνιοι υπό τους ήχους αυλού, καθώς βάδιζαν εναντίον των εχθρών.

Λίγοι στίχοι του Τυρταίου διασώθηκαν, στους οποίους είναι έκδηλη η ομηρική επίδραση. Το περιεχόμενό τους περιορίζεται κυρίως σε προτροπή για επίδειξη ανδρείας. Πασίγνωστο είναι το δίστιχο:

*Τι τιμή στο παλικάρι, όταν πρώτο στη φωτιά
σκοτωθεί για την πατρίδα με τη σπάθα στη δεξιά.
(μτφρ. Σπ. Τρικούπης)*

2. Ερωτική (βασικά μοτίβα: ο έρωτας και ο θάνατος)

Μίμνερος

Ο Μίμνερος από την Κολοφώνα της Μ. Ασίας είναι ο δημιουργός της ερωτικής ελεγείας. Στην ποίησή του κυριαρχούν η φυσιολατρία, η ήρεμη μελαγχολία, η ευαισθησία και το ερωτικό στοιχείο. Ο έρωτας και ο θάνατος στο έργο του έχουν ιδιαίτερη σημασία. Ο έρωτας ταυτίζεται με τη νεότητα, ενώ ο θάνατος με τα γηρατεία. Το «ἀργαλέον γῆρας» (= οδυνηρό γῆρας) σηματοδοτεί το τέλος της ερωτικής ζωής και επομένως, κατά το Μίμνερο, είναι θάνατος πριν από το θάνατο.

Στις ελεγείες του απεικονίζει κυρίως προσωπικά του συναισθήματα, εγκωμιάζει τον έρωτα και τις χαρές της νεότητας, ενώ κυριεύεται από μελαγχολική διάθεση όταν αναλογίζεται το επερχόμενο γῆρας. Συνεχώς επαναλαμβάνει ότι είναι προτιμότερο να πεθάνει κάποιος παρά να γεράσει («τεθνάναι βέλτιον ἢ βίωτος»). Ο άνθρωπος δίνει περιεχόμενο στη ζωή του με τα έργα της νιότης και τη χαρούμενη έκφρασή της.

Ο ίδιος εξέφρασε στα ποιήματά του τον έρωτά του προς την αυλητρίδα Ναννώ, το όνομα της οποίας έχει ως τίτλο το ένα από τα δύο βιβλία όπου συγκεντρώθηκε αργότερα το συνολικό έργο του. Ο ποιητής αποτελούσε αντικείμενο θαυμασμού στην αρχαιότητα.

3. Πολιτική και Ηθική (προβολή της ατομικής ευθύνης που ρυθμίζει τις ανθρώπινες πράξεις – ιδέα θείας τιμωρίας)

Σόλων Ο Σόλων καταγόταν από το βασιλικό οίκο των Κοδριδών. Διακρίθηκε στον αγώνα των Αθηναίων εναντίον των Μεγαρέων για να ξαναπάρουν τη Σαλαμίνα. Το ποίημά του «Σαλαμίζ», που περιλάμβανε εκατό στίχους (σώζονται μόνο οκτώ), αναπτέρωσε το ηθικό των συμπολιτών του και συντέλεσε στην ανακατάληψη της νήσου.

Ασχολήθηκε με την πολιτική και η συμβολή του ως νομοθέτη (πρβλ. *σεισάχθεια*) στην οργάνωση της αθηναϊκής πολιτείας υπήρξε μεγάλη. Η πολιτική του δράση οπωσδήποτε πρέπει να ληφθεί υπόψη στην προσπάθεια κατανόησης του συγγραφικού του έργου, το οποίο, εκτός από τους νόμους, περιλαμβάνει ελεγείες, ιάμβους και επωδούς. Από το έργο του σώθηκαν 200 περίπου στίχοι.

Στους στίχους αυτούς διατυπώνει τις απόψεις του για τα δικαιώματα αλλά και τις υποχρεώσεις του ανθρώπου ως μέλους του κοινωνικού συνόλου. Η τάξη, η ευνομία και η ευδαιμονία αποτελούν βασικά στοιχεία αρμονικής συνύπαρξης. Όποιος διαταράζει την αρμονία αυτή, με διάπραξη αδικιών (*ὄβρις*), θα υποστεί τη θείκη τιμωρία. Η ιδέα της θείας τιμωρίας, που έχει ήδη τις ρίζες της στον Ησίοδο, κυριαρχεί στην αντίληψη του ποιητή ως αναπόφευκτη μοίρα, μετατοπίζοντας όμως την ευθύνη από τους θεούς στους ανθρώπους. Η ηθική αυτή φιλοσοφία θα γονιμοποιήσει τον επόμενο αιώνα την αττική τραγωδία.

Οι Έλληνες συμπεριέλαβαν το Σόλωνα στους Επτά Σοφούς, γιατί στο πρόσωπό του αναγνώρισαν τον άνθρωπο που συνδύαζε το «καλῶς πράττειν» με το «καλῶς λέγειν», την πολιτική δράση με τα ειρηνικά έργα της ποίησης. Η θρυλούμενη συνάντησή του, εξάλλου, με το βασιλιά Κροίσο (Ηρόδ. I, 29-33) τον καθιστά μυθική φυσιογνωμία.

4. Γνωμική (γνώμες και ηθικές συμβουλές)

Θέογνις Καταγόταν από τα Νισαία Μέγαρα της Αττικής (υπήρχαν και τα Ύβλαια Μέγαρα στη Σικελία). Το έργο του δημιουργεί πολλά προβλήματα στους μελετητές, αφού αμφισβητείται αν όλοι οι σωζόμενοι ελεγειακοί στίχοι (1.400) είναι δικοί του.

Στο μεγαλύτερο μέρος τους οι στίχοι αυτοί αποτελούνται από «υποθήκες» και σχετίζονται κυρίως με την πολιτική. Ο Θέογνις, αριστοκρατικής καταγωγής ο ίδιος, με συντηρητικό πνεύμα, στρέφεται εναντίον της δημοκρατίας και της τυραννίας, όταν διαπιστώνει ότι η αριστοκρατία έχασε πλέον τη δύναμή της. Εκφράζει την ανησυχία του για πιθανή εγκαθίδρυση της τυραννίδας και ο φόβος του αυτός μπορεί να αποτελέσει στοιχείο το οποίο μας βοηθάει να κατανοήσουμε τις πολιτικές διεργασίες και ανακατατάξεις που σημειώνονται στην εποχή του. Οι συμβουλές του στο φίλο του Κύρνο αναφέρονται στην ευσέβεια προς τους θεούς, το σεβασμό προς τους γονείς, τη μετριοφροσύνη, την αποφυγή της αλαζονείας και της βίας. Κατά το Θέογνη, το χρήμα προσδίδει στον κάτοχό του μεγάλη δύναμη και οδηγεί στη διαφθορά. Η φτώχεια, από την άλλη, επιφέρει στον άνθρωπο σωματικές οδύνες, του συντρίβει την υπερηφάνεια και τον καθιστά δούλο.

Γενικά, το έργο του έχει διδακτικό και γνωμικό χαρακτήρα. Η αφθονία των αποφθεγμάτων και των ηθικών αξιωμάτων που περιέχονται σε αυτό μπορεί να παραλληλιστεί με τις συμβουλές του Ησίοδου προς τον αδελφό του, Πέρση, στο *Έργα και Ήμέραι*.

Φωκυλίδης Ο Φωκυλίδης από τη Μίλητο έγραφε ελεγειακούς στίχους. Διασώθηκαν 16 αποσπάσματα, τα οποία είναι γραμμένα σε δακτυλικό εξάμετρο, εκτός από ένα που είναι γραμμένο σε ελεγειακό δίστιχο. Όλα σχεδόν αρχίζουν, όπως οι χρησμοί, με τη φράση «και τότε Φωκυλίδεω» (= και αυτό είναι του Φωκυλίδη).

Στους στίχους του διατυπώνονται κυρίως αποφθέγματα και γνωμικά με διδακτικό χαρακτήρα, ως καταστάλαγμα πείρας. Αυτό δικαιολογεί τη συντομία των ποιημάτων του, αφού το απόφθεγμα απαιτεί επιγραμματική διατύπωση. Η ποίηση του Φωκυλίδη αγαπήθηκε πολύ από τους μεταγενέστερους. Διάφορα ποιήματα γράφτηκαν κατά καιρούς και αποδόθηκαν στο Φωκυλίδη, όπως μια συλλογή γνωμικών (230 εξάμετροι στίχοι), τα Φωκυλίδεια (1ος/2ος αι. μ.Χ.).

β. Επίγραμμα

Το επίγραμμα είναι λογοτεχνικό είδος που γεννήθηκε από την ανάγκη να κρατηθεί ζωντανή η μνήμη του νεκρού με την έμμετρη επιγραφή που χαρασσόταν στους τάφους και τα αναθήματα (= αφιερώματα στους θεούς). Τα επιγράμματα, αποτελούμενα συνήθως από έναν ή δύο στίχους σε ελεγειακό μέτρο και ιωνική διάλεκτο, είχαν ως σκοπό να απαθανατίσουν το κλέος των μεγάλων ανδρών και των νεκρών των πολέμων. Μεγάλη αρετή στη συγγραφή επιγραμμάτων θεωρούνταν η συντομία και η εκφραστική δύναμη του περιεχομένου.

Έτσι, διαμορφώθηκαν επιγράμματα: επιτύμβια, αναθηματικά, σκωπτικά.

Πατρίδα του επιγράμματος είναι η Ιωνία (7ος αι. π.Χ.). Από εκεί μεταφυτεύτηκε στην Αττική, όπου άνθησε επί αιώνες. Καλλιεργήθηκε, επίσης, στην ελληνιστική εποχή (τον 4ο αι. μ.Χ.) ως αυτόνομο λογοτεχνικό είδος, αλλά και στη βυζαντινή περίοδο.

Μεγάλος επιγραμματοποιός υπήρξε ο Σιμωνίδης ο Κείος. Περίφημα επιγράμματά του είναι εκείνα που αναφέρονται σε όσους έπεσαν στις μεγάλες μάχες των Ελλήνων.

Πασίγνωστα ήταν τα επιγράμματα:

για όσους έπεσαν στις Θερμοπύλες

Ὡ ξεῖν', ἀγγέλλειν Λακεδαιμονίοις, ὅτι τῆδε
κείμεθα τοῖς κείνων ῥήμασι πειθόμενοι.

(Διαβάτη, μήνυμα να πας στους Λακεδαιμόνιους:
σ' αυτήν εδώ τη γη πέσαμε και κειτόμαστε στο νόμο τους πιστοί.)

(Μτφρ. Ηλίας Σπυρόπουλος)

και για τους Μαραθωνομάχους

Ἑλλήνων προμαχοῦντες Ἀθηναῖοι Μαραθῶνι
χρυσοφόρων Μήδων ἐστόρεσαν δύναμιν.

(Υπέρ των Ελλήνων οι Αθηναίοι μαχόμενοι στο Μαραθώνα
συνέτριψαν τη δύναμη των χρυσοφόρων Μήδων.)

(Μτφρ. Θ.Κ. Στεφανόπουλος)

Επιτύμβια στήλη, 5ος αι. π.Χ. Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

Σιμωνίδης, «Για τους πεσόντες στις Θερμοπύλες»

Γι' αυτούς που έπεσαν στις Θερμοπύλες
ένδοξη η τύχη, τιμημένη η μοίρα
κι ο τάφος τους προσκυνητάρι
μην κλαίτε, μνημονέψτε τους, μην τους θρηνείτε, υμνήστε τους,
γιατί ό,τι κλείνει τέτοιος τάφος μήτε η μούχλα μήτε ο χρόνος
ο πανδαμάτορας μπορεί να το αμαυρώσει.
Ναός γενναίων και γύρεψε τη δόξα της Ελλάδας
για κατοικία· το μαρτυρεί κι ο βασιλιάς της Σπάρτης,
ο Λεωνίδας που άφησε με την παλικαριά του
καύχημα μέγα και τη δόξα του ακατάσχετη.

(Μτφρ. Γ. Δάλλας)

Οι στίχοι του εγκωμίου για τους νεκρούς της μάχης των Θερμοπυλών (480 π.Χ.) διασώθηκαν από το Διόδωρο το Σικελιώτη, ιστοριογράφο του 1ου αι. π.Χ., στο σύγγραμμά του *Ιστορική Βιβλιοθήκη*.

Η μνήμη, η δόξα, ο έπαινος, η αρετή αποτελούν κυρίαρχες έννοιες στο σεμνό αυτό εγκώμιο. Στο τέλος του ποιήματος οι νεκροί μεταβάλλονται σε σύμβολα και ταυτίζονται με την «εὐδοξίαν» της Ελλάδας, που τώρα κατοικεί στον ιερό τύμβο. Ο θρήνος μετατρέπεται, με προφητική επιβεβαίωση, σε έπαινο.

Ανάλογο εγκωμιαστικό τόνο χρησιμοποιεί και ο Ανδρέας Κάλβος στην Ωδή του «Εις τον Ιερόν Λόχον» (1823).

*Ας μη βρέξη ποτέ
το σύννεφον, και ο άνεμος
σκληρός ας μην σκορπίση
το χώμα το μακάριον
'που σας σκεπάζει....*

Επιτύμβια στήλη.
Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

γ. Ίαμβος

Για την προέλευση της λέξης **ιάμβος** δεν υπάρχει καμία τεκμηριωμένη άποψη (η λέξη είναι προελληνική). Οι ρίζες της ανάγονται στις πανάρχαιες τελετές των Ελευσινίων¹ με τα άσεμνα αστεία (ιάμβους), καθώς και στην κοινωνική κριτική. Χρησιμοποιήθηκε, πάντως, για να προσδιορίσει ποιήματα των οποίων το περιεχόμενο ήταν περιπαικτικό και είχαν σκοπό να διορθώσουν τα ελαττώματα ατόμων ή του κοινωνικού συνόλου.

Ο **ιάμβος**, από τον οποίο έλαβε την ονομασία της η ιαμβική ποίηση, αναπτύχθηκε κατά την ίδια περίπου εποχή με την ελεγεία. Η ελεγεία και ο **ιάμβος**, αν και η προέλευσή τους ήταν διαφορετική, είχαν αρκετά κοινά στοιχεία. Βασικό κοινό τους στοιχείο ήταν η δευτερεύουσα θέση που έδιναν στη μουσική και η παντελής τελικά απαλλαγή τους από αυτήν. Συχνά, ο ίδιος ποιητής χρησιμοποιεί και τα δύο είδη με την ίδια επιτυχία.

1. *Ίαμβη*: υπηρετρια του βασιλιά της Ελευσίνας Κελεού, η οποία με τα αστεία της έκανε την περίλυπη Δήμητρα, που απελπισμένη αναζητούσε την Περσεφόνη, να γελάσει.

Οι ιαμβοί, όπως και οι ελεγείες, είναι γραμμένοι στην ιωνική διάλεκτο. Μετρική μονάδα είναι η ιαμβική διποδία (υ´ υ´). τρεις διποδίες συγκροτούσαν το ιαμβικό τρίμετρο, που ήταν πιο κοντά στο φυσικό ρυθμό του προφορικού λόγου (πρβλ. διαλογικά μέρη του δράματος). Οι πρώτοι ιαμβοί απαντούν (εγκατεσπαρμένοι ανάμεσα σε εξαμέτρους) στο «Μαργίτη», σκωπτικό ποίημα αποδιδόμενο στον Όμηρο. Η ιαμβική ποίηση πραγματεύεται θέματα κυρίως κοινωνικά και πολιτικά.

Αρχίλοχος

Καταγόταν από αριστοκρατική οικογένεια της Πάρου. Ο πατέρας του Τελεσικλής ήταν επικεφαλής αποικιστικής εκστρατείας στη Θάσο. Από στίχους του ποιητή πληροφορούμαστε ότι ο ίδιος πήρε μέρος σε στρατιωτικές επιχειρήσεις και ότι σε κάποια μάχη πέταξε την ασπίδα του. Όταν επέστρεψε στην Πάρο, μνηστεύθηκε τη Νεοβούλη, κόρη του Λυκάμβη, ο οποίος όμως τον απέπεμψε. Εξαιτίας αυτού ο Αρχίλοχος τον εκδικήθηκε γράφοντας πολύ ειρωνικούς και δηκτικούς στίχους, που οδήγησαν το Λυκάμβη και τις θυγατέρες του στην αυτοκτονία.

Ο Αρχίλοχος θεωρείται ο δημιουργός του ιάμβου. Είναι ο ποιητής που απαγκίστρωσε την ποίηση από τη μυθική παράδοση και την έστρεψε στον εσωτερικό κόσμο του ανθρώπου. Στους στίχους του αποτυπώνονται συμβάντα της προσωπικής του ζωής με αφοπλιστική ειλικρίνεια. Χωρίς αναστολές ομολογεί ότι υπήρξε «ρίψασπις» (= δειλός), γιατί γι' αυτόν προέχει η διάσωση της ζωής. Συνειδητοποιεί την αστάθεια, την αβεβαιότητα και τη συνεχή μεταβολή του κόσμου. Πιστεύει ότι ο φόβος και η ελπίδα, η ευτυχία και η δυστυχία έρχονται και παρέρχονται, για να επιβεβαιώσουν τη συνεχή μεταβολή στην οποία υπόκεινται τα ανθρώπινα πράγματα. Δίνει μια νέα αντίληψη για τη φιλία, πέρα από το παραδοσιακό ηρωικό σχήμα: με αγανάκτηση εκφράζεται για την προδομένη φιλία «που φίλος, κάποτε, τους όρκους κλότσησε κι εδιάβη, ο αδικητής μου!».

Με την ποίησή του ο Αρχίλοχος εκφράζει τις σημαντικές αλλαγές που συντελούνται στην εποχή του σε όλους τους τομείς της καθημερινής ζωής (πολιτικές ανακατατάξεις, ίδρυση αποικιών, ανάπτυξη εμπορίου). Από την ποίηση του Αρχίλοχου σώθηκαν 200 περίπου στίχοι (ιαμβοί, ελεγείες, ύμνοι), που αυξήθηκαν τα τελευταία χρόνια από παπυρικά ευρήματα.

Με την ασπίδα απ' τους Σαΐους κάποιος θ' αγάλλεται·
στα θάμνα, αρματωσιά λαμπρή, την πέταξα άθελά μου.
Φτάνει που σώθηκα. Για την ασπίδα εκείνη νοιάζομαι;
Ώρα καλή της! Θ' αποχτήσω άλλη λαμπρότερη.

(Μτφρ. Γ. Δάλλας)

Ο ηρωικός κώδικας της Σπάρτης, «ἢ τᾶν ἢ ἐπὶ τᾶς», είναι για τον ποιητή ψευδαίσθηση και ουτοπία, που την αποκαλύπτει με παρρησία αλλά και σατιρική διάθεση.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

Σημωνίδης ο Αμοργίνος Ο Σημωνίδης, λίγο νεότερος του Αρχίλοχου, γεννήθηκε στη Σάμο, αλλά, επειδή υπήρξε αρχηγός σε αποικιστική αποστολή στην Αμοργό, είναι γνωστός ως Αμοργίνος.

Από τα ποιήματά του σώθηκαν περίπου 200 στίχοι. Σπουδαιότερο είναι ο «Ίαμβος κατά Γυναικῶν» (118 στίχοι), στο οποίο παραβάλλει τους διάφορους χαρακτήρες των γυναικῶν με ζῶα (άλογο, αλεπού, πίθηκο κτλ.) ή με άλλα στοιχεία (γη, θάλασσα). Η μόνη γυναίκα που διαμορφώνει τις προϋποθέσεις για οικογενειακή ευτυχία είναι εκείνη που κατάγεται από τη μέλισσα. Τα υπόλοιπα αποσπάσματα έχουν ως περιεχόμενο προσωπικές εμπειρίες και σκέψεις του ποιητή. Βλέπει με απαισιοδοξία τον κόσμο, τον οποίο σατιρίζει με σκοπό να διορθώσει τα κακώς κείμενα. Η σάτιρά του από προσωπική γίνεται κοινωνική. Δέχτηκε εμφανείς επιδράσεις από τον Ησίοδο και τον Αρχίλοχο.

Ίππῶναξ Καταγόταν από την Έφεσο, αλλά έζησε στις Κλαζομενές της Ιωνίας, όπου εξορίστηκε από τους τυράννους της πατρίδας του. Έζησε μέσα στις δυσκολίες, στη φτώχεια και τη στέρηση. Δεν μπορούσε να ανταποκριθεί στις βιοποριστικές του ανάγκες και, κατά μία εκδοχή, πέθανε από την πείνα. Διαμαρτύρεται, επειδή ο Πλούτος είναι τυφλός και ποτέ δεν τον επισκέφθηκε, για να του χαρίσει χρήματα.

Στην ποίησή του ο Ίππῶνακτας αποτύπωσε προσωπικές του εμπειρίες (πενία, έχθρες, αγάπες). Οι ίαμβοί του, όμως, διαφέρουν από τους ίαμβους των άλλων ποιητών (ιαμβικός τρίμετρος: υ-ύ-ύ-ύ-ύ-ύ-ύ-), αφού εισήγαγε νέο μέτρο που είναι γνωστό ως «χωλίαμβος» ή «ίαμβος σκάζων»¹, στον οποίο ο τελευταίος ίαμβος (υ⁻) του στίχου αντικαθίσταται με σπονδείο (--). Σώθηκαν περίπου 150 στίχοι, οι πιο πολλοί αθυρόστομοι, που αναφέρονται στην καθημερινή ζωή και στις περιπέτειές του ως εξορίστου.

δ. Μονωδιακή (μελική) ποίηση

Η μονωδία, από ένα πρόσωπο, χωρίς συνοδεία, είναι δημιουργία των ποιητών του βου αι. π.Χ. Η μελική ποίηση ονομάστηκε έτσι από το «μέλος», δηλαδή τη μελωδία, και καλλιιεργήθηκε στην Αιολίδα (αιολικό μέλος). Οι μελικοί ποιητές γράφουν ποιήματα σε αιολική διάλεκτο, το περιεχόμενο των οποίων αναφέρεται στα προσωπικά τους συναισθήματα, στους θεούς, στους ανθρώπους και σε γεγονότα της καθημερινής ζωής. Διδάσκουν την πολιτική σύνεση και την ευσέβεια και συχνά χρησιμοποιούνται προκειμένου να ενισχυθεί το ηθικό των πολιτών. Τα «μέλη» είναι γραμμένα σε τοπικές διαλέκτους και άδονται από έναν τραγουδιστή με τη συνοδεία μουσικών οργάνων. Το είδος της ποίησης αυτής γνώρισε ιδιαίτερη άνθηση στη Λέσβο, ο πληθυσμός της οποίας είχε ως κύρια απασχόληση τις αγροτικές εργασίες και η διασκέδαση κατείχε σημαντική θέση στον τρόπο ζωής του. Σε ένα τέτοιο περιβάλλον ήταν φυσικό να κάνουν την εμφάνισή τους καλλιτέχνες των οποίων τα δημιουργήματα είναι απλά και εκφράζουν προσωπικές συγκινήσεις. Βασική μονάδα του αιολικού μέλους είναι η στροφή (αλκαϊκή και σαπφική). Η λεσβιακή ωδή αποτελείται από σειρά στροφών που είναι σύντομες και με σύμμετρη δομή.

1. *χωλαίνει, σκάζει* = κουτσαίνει. Ο *χωλίαμβος* είναι στίχος κατάλληλος για παρωδία.

Τέρπανδρος Είναι ο αρχαιότερος από τους ποιητές της Λέσβου. Εγκατέλειψε το νησί του και περιπλανήθηκε στις ελληνικές πόλεις φάλλοντας τα ομηρικά έπη. Λίγα χρόνια μετά το τέλος του πρώτου Μεσσηνιακού πολέμου (724 π.Χ) κλήθηκε, κατόπιν χρησμού, από τη Σπάρτη και συνέβαλε στην κατάπαυση των εμφύλιων συγκρούσεων και ταραχών. Τιμήθηκε πολύ από τους κατοίκους της και η Σπάρτη αποτέλεσε γι' αυτόν δεύτερη πατρίδα. Με τον Τέρπανδρο αρχίζει νέα περίοδος της μουσικής τέχνης. Εισήγαγε την επτάχορδη κιθάρα και επινόησε άλλο μουσικό όργανο, τη **βάρβιτο**. Είναι ο διαμορφωτής του «Νόμου» (μουσικού-ποιητικού είδους αφιερωμένου στον Απόλλωνα)¹.

Στον Τέρπανδρο απέδιδαν τα **σκόλια**², άσματα δηλαδή συμποτικά (επιτραπέζια ή παροίγια [< οίνος]), τα οποία έφαλλαν οι συνδαιτυμόνες με συνοδεία λύρας.

Αλκαίος Γεννήθηκε στη Μυτιλήνη και ανήκε σε αριστοκρατική οικογένεια. Πήρε μέρος στους έντονους πολιτικούς αγώνες της πατρίδας του. Όταν οι δημοκρατικοί εξεγέρθηκαν εναντίον των αριστοκρατικών, επικράτησε ο τύραννος Μέλαγχρος, εναντίον του οποίου στράφηκαν ο Πιττακός, οι δύο αδελφοί του Αλκαίου και ο ίδιος ο ποιητής. Οι τελευταίοι νίκησαν στη διαμάχη αυτή, ο τύραννος φονεύθηκε και ο λαός τούς εμπιστεύτηκε για δέκα χρόνια την εξουσία. Αλλά η τυραννία επανήλθε (Μυρσίλος) και ο ποιητής έδωσε και πάλι το παρόν εναντίον της. Οι Μυτιληναίοι όμως ανέδειξαν «αισυμήτη» (αιρετό άρχοντα) τον Πιττακό (590-580 π.Χ.) και εκδιώξαν τον Αλκαίο και τους αριστοκρατικούς. Ο Αλκαίος κατέφυγε στην Αίγυπτο και λίγο αργότερα με τον αδελφό του Αντιμενίδα επέστρεψαν ως ηγέτες των αριστοκρατικών κατά του Πιττακού. Ο ποιητής συνελήφθη από τον Πιττακό, ο οποίος όμως τον συγχώρησε. Έκτοτε, ο Αλκαίος πέρασε τα υπόλοιπα χρόνια της ζωής του χωρίς να συμμετέχει στις πολιτικές διαμάχες.

Το έργο του αποτελείται από στασιωτικά (= πολιτικά: στάσις = επαναστατικό κίνημα), συμποτικά, ερωτικά ποιήματα και ύμνους προς τους θεούς (σώθηκαν ελάχιστα μόνο αποσπάσματα). Στα στασιωτικά του άσματα διαπιστώνουμε το βίαιο πάθος κατά των πολιτικών του αντιπάλων. Το ποίημα είναι τελικά ένα όπλο στους προσωπικούς και πολιτικο-κοινωνικούς αγώνες του ποιητή. Στα συμποτικά διαφαίνεται η αγάπη του προς το κρασί, αφού το συνιστά ως το καλύτερο αντίδοτο (φάρμακον) στις στενοχώριες και στις δυσκολίες, ενώ στα ερωτικά ποιήματά του εξυμνεί το κάλλος των εφήβων και των νεανίδων.

Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ποίησης του Αλκαίου είναι η συντομία, η μεγαλοπρέπεια του λόγου, η πληθώρα των ποιητικών εικόνων, η αλληγορία και η παραστατικότητα που τις συνοδεύουν.

Σαπφώ Η Σαπφώ, σύγχρονη του Αλκαίου, γεννήθηκε στην Ερεσό της Λέσβου και έζησε κυρίως στη Μυτιλήνη. Ανήκε στην αριστοκρατική τάξη και γι' αυτό εξορίστηκε από τον Πιττακό στη Σικελία, όπου και πέ-

1. Ο Τιμόθεος ο Μιλήσιος (450-360 π.Χ.) συνέθεσε Νόμους. Ένα μεγάλο απόσπασμα, οι «Πέρσαι», ιστορεί τη ναυμαχία της Σαλαμίνας.
2. Από το επίθετο σχολιός = λοξός (πρβλ. σχολίωση). Τα τραγούδια είχαν ακανόνιστη πορεία στη συντροφιά των συμποσιαστών, γιατί δεν τα τραγουδούσαν όλοι μαζί, αλλά οι πιο κατάλληλοι, όπου και αν κάθονταν, κρατώντας ένα κλαδί μυρτιάς.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

ρασε σημαντικό μέρος της ζωής της. Είχε τρεις αδελφούς (το Λάριχο, το Χάραξο και τον Ευρύγιο). Ο πρώτος επαινείται στα ποιήματά της, ενώ ο δεύτερος ελέγχεται αυστηρά για τον παράφορο έρωτά του προς την εταίρα Ροδώπη. Κατά ένα απόσπασμα (85β), η ποιήτρια παντρεύτηκε και απέκτησε μία κόρη, την Κλεΐδα. Στη Μυτιλήνη διατηρούσε σχολή ποίησης, στην οποία φοιτούσαν νεάνιδες που προετοιμάζονταν για τη μουσική εκτέλεση των ωδών της.

Σε χρόνους κατά τους οποίους στις άλλες ελληνικές πόλεις οι γυναίκες ασχολούνταν αυστηρά με τις οικιακές εργασίες, στη Λέσβο είχαν μεγάλες ελευθερίες, ώστε να αναπτύξουν κοινωνικές δραστηριότητες. Οι ελευθερίες αυτές βοήθησαν τη Σαπφώ να απεικονίσει στην ποίησή της τις χαρές και τις λύπες των ερωτικών περιπετειών, να εξυμνήσει το κάλλος με ιδιαίτερο πάθος και περίτεχνο ύφος.

Επειδή οι Αθηναίοι δεν μπορούσαν να κατανοήσουν την ελευθερία που ανέδιδε η ποίηση της Σαπφώς, απέδωσαν στην ποιήτρια περιπαθή έρωτα με πολλούς ποιητές, αλλά και με μαθήτριά της. Ωστόσο, οι διαβολές που διατυπώθηκαν για τη Σαπφώ δε φαίνονται να ανταποκρίνονται στην αλήθεια. Αν ίσχυαν αυτές, οι Μυτιληναίοι δε θα της ζητούσαν να εξυμνεί σε νυμφικές ωδές νόμιμους γάμους ούτε θα της απέδιδαν υψηλές τιμές για την ποίησή της.

Οι αρχαίοι θαύμαζαν τη Σαπφώ. Την αποκαλούσαν «θνητή Μούσα», «δεκάτη των Μουσών» και υποστήριζαν ότι υπερείχε από τις γυναίκες τόσο όσο ο Όμηρος από τους άνδρες. Το ποιητικό της έργο αργότερα διαιρέθηκε σε εννιά βιβλία (κατά τις εννιά Μούσες), σώζονται όμως ελάχιστοι στίχοι. Αποτελείται από ερωτικά ποιήματα (ωδές), επιθαλάμια και ύμνους, όπου με την ομιλουμένη γλώσσα της εποχής της, με παραβολές, ζωηρές εικόνες και υψηλή ευαισθησία εξυμνούνται ο σφοδρός έρωτας και το κάλλος, που για πρώτη φορά βρήκαν στην ποίηση μια τόσο άμεση και συνταρακτική φωνή. Η επίδραση της Σαπφώς είναι μεγάλη στην αρχαία και στη νεότερη ποίηση.

Σαπφώ, «Ωδή στην Αφροδίτη»

Αφροδίτη, αθάνατη, εσύ, ποικιλόθρονη,
θυγατέρα του Δία, δολόπλοκε,
σε ικετεύω με πίκρες και βάσανα, Δέσποινα,
την ψυχή μου να μη την παιδεύεις.

Μόνο έλα και τώρα, όπως ήρθες και τότε
τη φωνή μου σαν άκουσες, κι άφησες
το παλάτι του Δία και πήρες
το χρυσό σου τ' αμάξι...

(Μτφρ. Τασούλα Καραγεωργίου)

Η ωδή, από τις ωραιότερες της Σαπφώς και αντιπροσωπευτικό δείγμα της ποίησής της, είναι το εκτενέστερο (επτά στροφές) και το μοναδικό ακέραιο ποίημα από το έργο της. Η ωδή επέδρασε στη ρωμαϊκή ποίηση (Κάτουλλος, Οβίδιος, Οράτιος, Λουκρήτιος) και στη γαλλική (Ρακίνας, Σενιέ, Ρονσάρ). Ο Οδυσσεάς Ελύτης, το 1984, απέδωσε την ωδή στη νεοελληνική μαζί με όλο το έργο της Σαπφώς.

Ανακρέων Ο Ανακρέων δεν ήταν Αιολέας αλλά Ίωνας. Γεννήθηκε στην Τέω, πόλη της Ιωνίας, αλλά μεγάλο μέρος της ζωής του πέρασε στα Άβδηρα της Θράκης, στη Σάμο, κοντά στον τύραννο Πολυκράτη, καθώς και στην Αθήνα, κοντά στον Ίππαρχο, το γιο του Πεισιστράτου. Όταν δολοφονήθηκε ο Ίππαρχος, κατέφυγε μάλλον στη Θεσσαλία. Μετά το θάνατό του (σε ηλικία 85 ετών), η Τέως κόσμησε τα νομίσματά της με την εικόνα του ποιητή, ενώ οι Αθηναίοι, στους οποίους η δημοτικότητά του ήταν μεγάλη, ανήγειραν προς τιμήν του ανδριάντα στην Ακρόπολη.

Κατά την αλεξανδρινή εποχή, το έργο του Ανακρέοντα διαιρέθηκε σε πέντε βιβλία. Διασώθηκαν μόνο μερικά σύντομα αποσπάσματα από ερωτικά και συμποτικά άσματα. Είχε, βέβαια, συνθέσει και ελεγείες, επιγράμματα, θρήνους και ύμνους. Κεντρική θέση κατείχαν τα ερωτικά του ποιήματα, που όμως δε χαρακτηρίζονται από το πάθος το οποίο συναντούμε στα αντίστοιχα δημιουργήματα των Αιολέων ποιητών, ιδιαίτερα της Σαπφώς. Ο Ανακρέων θαυμάζει το κάλλος των νέων και των νεανίδων, επιδεικνύει κλίση προς τη διασκέδαση και το κρασί, αλλά ταυτόχρονα φροντίζει να παραμένει κυρίαρχος του εαυτού του, να τιθασέυει τις επιθυμίες του και να ακολουθεί το μέτρο σε κάθε του εκδήλωση. Η διάλεκτος που χρησιμοποιεί είναι η ιωνική (με λίγα δωρικά και αιολικά στοιχεία).

Στον Ανακρέοντα αποδόθηκε συλλογή από 60 περίπου ποιήματα, τα οποία, όπως απέδειξε η κριτική, είναι νόθα και γράφτηκαν κατά την αλεξανδρινή ή ρωμαϊκή περίοδο από ποιητές που μιμήθηκαν την τεχνοτροπία του.

Λατίνοι και νεότεροι ποιητές έγραψαν κατά μίμηση των ανακρεόντειων ποιημάτων που αναφέρονται στον έρωτα και το κρασί. Ο λυρικός ποιητής Αθανάσιος Χριστόπουλος (1772-1847) ονομάστηκε «Νέος Ανακρέων».

ε. Χορωδιακή ποίηση (πολυφωνική ποίηση που εκτελείται από πολυμελή χορό)

Η ποίηση των Δωριέων (δωρικὸν ἢ χορικὸν μέλος), οι οποίοι προκρίνουν το συλλογικό έναντι του ατομικού, την υποταγή δηλαδή του ατόμου στο σύνολο, διαφέρει από την αιολική κατά το ότι οι στροφές των «μελών» της είναι μεγάλες· είναι γραμμένη στη δωρική διάλεκτο και ψάλλεται με συνοδεία μουσικών οργάνων, στα πανηγύρια και στις γιορτές των θεών, από ομάδα ανδρών ή γυναικών (χορός).

Η χορική ποίηση αποτελεί συνδυασμό ποίησης, μουσικής και όρχησης, είναι δηλαδή ένα σύνθετο καλλιτέχνημα που εκφράζει το συναισθηματικό κόσμο ενός συνόλου προσώπων. Τα διάφορα είδη της αναφέρονται σε θεούς (ύμνοι) και σε ανθρώπους (εγκώμια). Η οργάνωση των στίχων γίνεται σε σύστημα (στροφή – αντιστροφή – επωδός). Εκφράζει τη συλλογική συνείδηση της πόλης και όχι προσωπικά συναισθήματα (πρβλ. αργότερα τα χορικά της τραγωδίας). Ψάλλει το μυθικό ή ιστορικό παρελθόν και τις συγκινήσεις που βιώνει ο λαός. Αυτό γίνεται κατανοητό, αν ληφθεί υπόψη ότι ο κοινωνικός βίος που διαμορφώθηκε στην ελληνική πόλη αναζητούσε τρόπο έκφρασης και ο χορικός λυρισμός ανταποκρινόταν πλήρως στην ανάγκη αυτή.

Άλκμαν Γεννήθηκε στις Σάρδεις της Λυδίας. Κατά τον πόλεμο με τους Κιμμέριους αιχμαλωτίστηκε και μεταφέρθηκε στη Σπάρτη, όπου πουλήθηκε

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

ως δούλος. Η ακμή του συμπίπτει με τα έτη 670-640 π.Χ. Η περίοδος αυτή είναι πολύ ευνοϊκή για τη λυρική ποίηση, αφού τότε η Σπάρτη ήταν λογοτεχνικό κέντρο που προσείλκυε μουσικούς και ποιητές από όλες τις πόλεις. Εκεί, λοιπόν, έζησε ο Αλκμάνας, φτάνοντας σε προχωρημένη ηλικία, και έγραψε μεγάλο αριθμό ποιημάτων.

Συνέθεσε ύμνους, παιάνες και σκόλια, αλλά οι αρχαίοι του απέδιδαν και ερωτικά άσματα. Έγραψε στη δωρική διάλεκτο (τοπική λακωνική), αλλά με πολλούς αιολισμούς. Από το έργο του σώθηκαν μόνο αποσπάσματα. Οι γνωστότερες συνθέσεις του είναι τα «Παρθέν(ε)ια», λυρικά ποιήματα που ψάλλονταν από χορό νεανίδων. Φαίνεται ότι το μουσικό κλίμα της Σπάρτης ενέπνευσε τον ποιητή να γράφει τα ποιήματά αυτά, γιατί εκεί ήταν πολύ διαδεδομένοι οι παρθενικοί χοροί. Οι γιορτές προς τιμήν της Άρτεμης και του Απόλλωνα και η γυμναστική αγωγή των νεανίδων δημιουργούσαν τις προϋποθέσεις για τη διάδοση των χορών αυτών.

Στησίχορος Κατά την επικρατέστερη άποψη, γεννήθηκε στην Ιμέρα της Σικελίας και έζησε περίπου 80 χρόνια. Το όνομά του, που σημαίνει «ό στήσας χορόν», ήταν ίσως προσωνύμιο, ενώ ως πραγματικό του όνομα φέρεται το Τεισίας.

Στο έργο του περιλαμβάνονται παιάνες, ερωτικά άσματα και βουκολικά (= ποιμενικά) ποιήματα. Το μεγαλύτερο όμως και σημαντικότερο μέρος της ποίησής του αποτελούν οι ύμνοι, στους οποίους μάλιστα επέφερε καινοτομίες. Συγκεκριμένα, ενώ οι ύμνοι ήταν άσματα που ψάλλονταν προς τιμήν των θεών από ακίνητο χορό υπό τους ήχους κιθάρας, με το Στησίχορο δεν εξυμνούν κάποιο θεό, αλλά αφηγούνται επικούς μύθους. Λέγεται πως ανέπτυξε την τριαδική δομή της ωδής: στροφή, αντιστροφή, επωδός («Ορέστεια», «Παλινωδία»). Η «Παλινωδία» (= αναίρεση, ανάκληση· < πάλιν [= αντίθετα] + ωδή) είναι ποίημα με το οποίο ανασκευάζει όσα είχε γράψει σε βάρος της Ελένης, αποκτώντας έτσι την όρασή του που είχε χάσει εξαιτίας της απρέπειάς του.

Από τα ποιήματά του διασώθηκαν αποσπάσματα (περίπου 100) και κάποιοι τίτλοι, όπως «Κέρβερος», «Έλένα», «Νόστοι», «Θηβαΐς» κ.ά. Από τους τίτλους αυτούς διαπιστώνουμε ότι οι επικοί μύθοι ήταν η πηγή έμπνευσής του. Ο τρόπος όμως της διήγησής του ήταν διαφορετικός από εκείνον των επικών ποιητών. Οι διηγήσεις των επών είναι εκτεταμένες και συνεχείς, ενώ οι λυρικές διηγήσεις του Στησίχορου είναι ευκαιριακές και προσαρμόζονται στις απαιτήσεις κάποιας γιορτής.

Οι Αττικοί τραγικοί ποιητές (ιδιαίτερα ο Ευριπίδης) χρησιμοποίησαν τις υποθέσεις από τη διασκευή των μύθων του.

Ίβυκος Γεννήθηκε στο Ρήγιο της Κάτω Ιταλίας και η ακμή του τοποθετείται στο 640 π.Χ. Έζησε πολλά χρόνια στην αυλή του τυράννου Πολυκράτη. Με το θάνατό του σχετίζεται ο περίφημος θρύλος των «Γεράνων του Ίβυκου»¹. Από

1. Σύμφωνα με την παράδοση, σκοτώθηκε σε μια περιοδεία του από Κορίνθιους ληστές. Ο ποιητής επικαλέστηκε τους γεράνους (στη ν.ε. γερανούς, αποδημητικά πτηνά με μακρύ λαιμό), που πετούσαν την ώρα του φόνου. Οι δολοφόνοι αποκαλύφθηκαν αργότερα στο θέατρο της Κορίνθου, όταν ένας από τους ληστές, βλέποντας γερανούς, είπε στους άλλους: *ἴδε, αἱ Ίβυκου ἐκδικιοί* (= εκδικητές). Ο θρύλος θυμίζει την παράδοση για τη σωτηρία του Αρίωνα από δελφίνι, καθώς και τη διάσωση του Κροίσου από την πυρά.

τα ποιήματά του σώθηκαν μόλις 90 στίχοι, στους οποίους είναι εμφανείς οι επιδράσεις που δέχθηκε από την αιολική αλλά και από τη δωρική ποίηση. Η πρωτοτυπία του συνίσταται στο ότι ο ύμνος, αρχικά ποίημα θρησκευτικό, που με το Στησίχορο έγινε ηρωικό, τώρα δέχεται νέα μεταβολή. Με τον Ίβυκο ο ύμνος γίνεται καθαρά ανθρώπινος, είναι αφιερωμένος σε κάποιο σύγχρονο πρόσωπο και είναι γνωστός ως «ἐγκώμιον». Στα χρόνια της ακμής του εμφανίζεται ως ένας ποιητής κατ' εξοχήν ερωτικός, απεικονίζοντας με αμεσότητα και ένταση, με τη χρήση παρομοιώσεων, το ερωτικό πάθος.

Σιμωνίδης ὁ Κεῖος Γεννήθηκε στην Ιουλίδα της Κέας (Κέα ή Κέως: μικρό νησί των Κυκλάδων). Φιλοξενήθηκε στις αυλές τυράννων ελληνικών πόλεων (Κραννώνα Θεσσαλίας, Συρακούσες), όπου έγραφε ποιήματα επ' αμοιβή. Κατά τη διάρκεια των Περσικών πολέμων βρισκόταν στην Αθήνα και έγραψε ελεγείες και επιγράμματα προς τιμήν των πεσόντων Μαραθωνομάχων και Σαλαμινομάχων.

Στη μακρόχρονη ζωή του συνέθεσε αρκετά έργα όλων των ειδών της λυρικής ποίησης, ιδιαίτερα θρήνους και τις επινίκιες ωδές για αθλητές. Από τα πολυάριθμα επιγράμματα και τις ελεγείες του διασώθηκαν περίπου 100 αποσπάσματα με μυθικά περιστατικά. Έγινε πασίγνωστος για τα επιγράμματά του. Ήταν τόσο μεγάλη η φήμη του, ώστε πολλά επιγράμματα, χωρίς να είναι δικά του, αποδόθηκαν σε αυτόν. Γλώσσα των έργων του είναι η δωρική με αρκετά αιολικά στοιχεία. Χρησιμοποιεί απλές λέξεις, αλλά οι ποιητικές εικόνες του είναι πολύ ζωηρές.

Από τα αποφθέγματα και τα γνωμικά, που παρατίθενται με μεγάλη συχνότητα, διαπιστώνουμε τη φιλοσοφική διάθεση του ποιητή: σκέψεις και απόψεις για τον άνθρωπο και τη μοίρα του με μια νέα αντίληψη, που εκφράζει το ιωνικό πνεύμα του 5ου αιώνα. Τα ποιήματά του αγαπήθηκαν πολύ. Ο Πλάτωνας (*Πρωταγόρας* 338e-347b) μας πληροφορεί ότι οι μορφωμένοι Αθηναίοι τα επικαλούνταν στις συνομιλίες τους.

Βακχολίδης Γεννήθηκε, όπως και ο θεός του ο Σιμωνίδης, στην Ιουλίδα της Κέας. Έγραψε λυρικά άσματα (επινίκια, ύμνους, παιάνες, διθυράμβους, παρθένεια, σκόλια, επιγράμματα και ερωτικά), από τα οποία ελάχιστα διασώθηκαν. Προσκληθήκε από τον τύραννο Ιέρωνα στις Συρακούσες και ύμνησε, με ωδή, τη νίκη του στα Ολύμπια.

Δεν έχει τη δημιουργική δύναμη του Σιμωνίδη ούτε του Πίνδαρου, τους οποίους όμως μιμείται και έχει ως πρότυπα. Διαθέτει ζωηρή φαντασία· η γλώσσα του, επηρεασμένη από τα ομηρικά έπη, χαρακτηρίζεται για το λεκτικό πλούτο και τη γλαφυρότητα, ενώ οι διηγήσεις του με μυθικά περιστατικά είναι λεπτομερείς, αναλυτικές και πλησιάζουν, ως προς τη διαλογική μορφή, τα χορικά των δραματικών ποιητών της Αθήνας (π.χ. «Διθύραμβος για το Θησέα», ο οποίος έχει τη μορφή δραματικού διαλόγου).

Πίνδαρος Γεννήθηκε στην κώμη Κυνός Κεφαλής της Βοιωτίας και καταγόταν από την επιφανή δωρική οικογένεια των Αιγιδών. Εκπαιδεύτηκε στην Αθήνα. Από μικρή ηλικία άρχισε να καλλιεργεί τη λυρική ποίηση. Κατά την περίοδο του Β' Μηδικού πολέμου διέμεινε στην Αίγινα και εκεί έγραψε αρκετές από τις ωδές του. Αργότερα,

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

εξύμνησε με διθύραμβο τη συμβολή της Αθήνας στην απόκρουση των Περσών. Είχε αναπτύξει φιλικές σχέσεις με όλους τους ισχυρούς ηγεμόνες του ελληνικού κόσμου. Ταξίδεψε στις κυριότερες πόλεις της Σικελίας. Φιλοξενήθηκε από το βασιλιά της Μακεδονίας Αλέξανδρο Α', γιο του Αμύντα. Η φήμη του ήταν μεγάλη. Λέγεται μάλιστα (Αρριανού, *Ἀλεξάνδρου Ἀνάβασις*, I, 9, 10) ότι ο Μέγας Αλέξανδρος, τον επόμενο αιώνα, όταν κατεδάφισε τη Θήβα, διέταξε να εξαιρεθούν οι ναοί και το σπίτι του ποιητή: «Πινδάρου τοῦ μουσοποιοῦ τὴν στέγην μὴ κάετε (= καίετε)» (Δίων Χρυσόστομος, *Λόγοι*, 2. 33.10).

Τα ποιήματα του κορυφαίου αυτού δημιουργού της χορικής ποίησης καλύπτουν όλα τα λυρικά είδη (ύμνοι, παιάνες, διθύραμβοι, παρθένεια, εγκώμια, θρήνοι, προσόδια, υπορχήματα, επίνικια). Έχουν σωθεί αποσπάσματα και 45 Επίνικια (14 Ολυμπιονικια, 12 Πυθιονικια, 11 Νεμεόνικια, 8 Ισθμιόνικια), όπου εξυμνούνται οι νικητές αθλητές στους αντίστοιχους πανελλήνιους αγώνες. Ο ποιητής απαθανατίζει τη νίκη επενδύοντας το προ-

Πρώτος Ολυμπιονίκος (στ. 1-10)

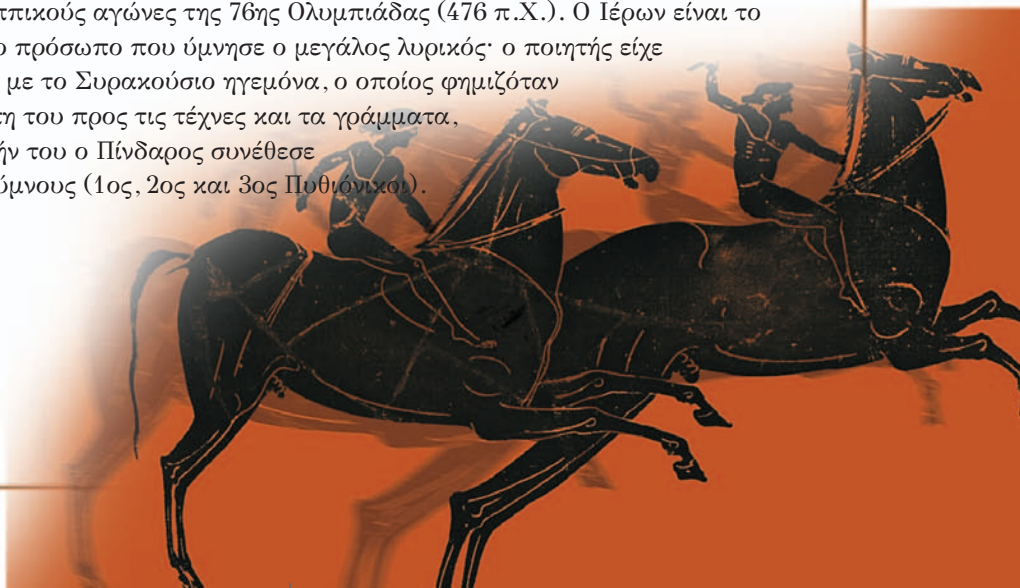
Στον Ιέρωνα τον Συρακούσιο, νικητή στην ιπποδρομία

Ἄριστον μὲν ὕδωρ, ὃ δὲ χρυσὸς αἰθόμενον πῦρ

.....
 Το πιο πολύτιμο είναι το νερό, ύστερα
 το χρυσάφι που τόσο ξεχωρίζει απ' τον περήφανο
 πλούτο, καθώς μια λαμπερή φωτιά μέσα στη νύχτα·
 αν λαχταράς, καρδιά μου, να τραγουδήσεις
 αγώνες, μη γυρέψεις στον έρημο ουρανό
 την ημέρα λαμπερότερο άστρο
 απ' τον πάμφωτο ήλιο. Μήτε θα πούμε
 πως απ' της Ολυμπίας τον αγώνα υπάρχει
 άλλος καλύτερος· απ' αυτόν ο πολυλάλητος
 ύμνος αγκαλιάζει την έμπνευση των ποιητών,
 για να τραγουδήσουν τον γιο του Κρόνου...

(Μτφρ. Τ. Ρούσσο)

Ο επίνικος είναι γραμμένος για τη νίκη του Ιέρωνα, τυράννου των Συρακουσών, στους ιππικούς αγώνες της 76ης Ολυμπιάδας (476 π.Χ.). Ο Ιέρων είναι το πιο σπουδαίο πρόσωπο που ύμνησε ο μεγάλος λυρικός· ο ποιητής είχε φιλική σχέση με το Συρακούσιο ηγεμόνα, ο οποίος φημιζόταν για την αγάπη του προς τις τέχνες και τα γράμματα, και προς τιμήν του ο Πίνδαρος συνέθεσε ακόμη τρεις ύμνους (1ος, 2ος και 3ος Πυθιονικός).

σωπικό κατόρθωμα με τη λάμψη του μύθου. Η δομή του επινίκου είναι τριμερής: α) έπαινος του νικητή, β) μυθική αφήγηση και γ) προσωπικές σκέψεις και ιδέες-γνωμολογία. Στην ποίησή του διαφαίνονται η θρησκευτική φιλοσοφία του και οι απόψεις του για την ηθική. Οι θεοί, κατά τον Πίνδαρο, είναι γνώστες των πάντων, έχουν απεριόριστη δύναμη και μόνο με τη βοήθειά τους ο άνθρωπος μπορεί να κατακτήσει την ευτυχία.

Η διάλεκτος στην οποία γράφει τα ποιήματά του είναι η δωρική με αιολικές αποκλίσεις και χαρακτηρίζεται για το πλούσιο λεξιλόγιο, τις εκθαμβωτικές εικόνες, τις μεταφορικές έννοιες, τις περιφράσεις και τα πολλά επίθετα. Οι φράσεις του, με πλούσια μυθολογικά στοιχεία, άλλοτε είναι σύντομες και άλλοτε εκτεταμένες, ανάλογα με τις απαιτήσεις της μουσικής.

Ο Πίνδαρος πέθανε κατά το 446 π.Χ. στο Άργος, αλλά η δόξα που είχε ήδη αποκτήσει ήταν μεγάλη. Το όνομά του αναφέρεται από τον Ηρόδοτο και από τους Αθηναίους κωμικούς, ενώ ο Πλάτωνας χρησιμοποιεί σκέψεις και λόγια του. Οι Ρωμαίοι τον θαύμαζαν και οι Βυζαντινοί διάβαζαν τους Επινίκους του. Εμφανής είναι η επίδρασή του στη μεταγενέστερη ποίηση, Ευρωπαίων και Ελλήνων (Γκαίτε, Ρονσάρ, Σενιέ, Κάλβος, Σολωμός, Σικελιανός, Παλαμάς, Σεφέρης, Ελύτης). Ο Πίνδαρος είναι από τους μεγαλύτερους λυρικούς του κόσμου και η πρόσληψή του από την ελληνική και ευρωπαϊκή λογοτεχνία εξακολουθεί μέχρι σήμερα αδιάλειπτη.

Γυναίκες ποιήτριες

Στις αρχές και τα μέσα του 5ου αι. π.Χ. ανήκει μια ομάδα ποιητριών, όπως η Μυρτίδα (Μυρτίς, -ίδος) από την Ανθηδόνα της βοιωτικής ακτής απέναντι στη Χαλκίδα, η Κόριννα από την Τανάγρα της Βοιωτίας, η Τελέσιλλα από το Άργος, η Πράξιλλα από τη Σικυώνα (σημ. Κιάτο), από τις οποίες έχουμε μόνο αποσπάσματα.

Από αυτές η πιο σημαντική είναι η Κόριννα, σύγχρονη του Πινδάρου. Αναφέρεται ως μαθήτρια της Μυρτίδας και ακόμη ότι νίκησε πέντε φορές το συμπατριώτη της ποιητή¹. Έγραφε κυρίως χορική ποίηση, στη διάλεκτο της πατρίδας της, και τα θέματά της περιορίζονται σε βοιωτικούς μύθους. Σε ένα ποίημά της η Κόριννα περιγράφει ένα διαγωνισμό τραγουδιού ανάμεσα στα βουνά Κιθαιρώνα και Ελικώνα.

Έναν αιώνα αργότερα η Ήρινα, από την Τήλο της Δωδεκανήσου, έγραφε σε δωρική διάλεκτο, την «Ήλακάτη» (= ρόκα).

1. Ένα χαριτωμένο ανέκδοτο λέει ότι η Κόριννα συμβούλεψε τον Πίνδαρο να μη χρησιμοποιεί απλόχερα τους μύθους: «Τῇ χειρὶ δεῖ σπείρειν, ἀλλὰ μὴ ὄλω τῷ θυλάκῳ» (= με το χέρι πρέπει να σπέρνεις και όχι με όλο το σακούλι).

B. ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

Ο έντεχνος λόγος στον ελλαδικό χώρο παραμένει έμμετρος έως το τέλος του 6ου αι. π.Χ. Ο πεζός λόγος εμφανίζεται μόλις τον αιώνα αυτό. Η Θεολογία του Φερεκύδη από τη Σύρο (μέσα 6ου αι. π.Χ.) θεωρείται το αρχαιότερο έργο σε πεζό λόγο (καταλογάδην).

Συνθήκες ανάπτυξης Η πεζογραφία αναπτύσσεται κυρίως για να καλύψει επιστημονικές και πρακτικές ανάγκες. Η ανάπτυξή της οφείλεται στην εξάπλωση του θαλάσσιου εμπορίου, καθώς και στην ίδρυση των αποικιών. Οι μεγάλες κοινωνικές, πολιτικές, οικονομικές και πνευματικές αλλαγές καθόρισαν τις περαιτέρω εξελίξεις του Ελληνισμού.

Αρχές Η ελληνική διάνοηση κυριαρχεί στις πόλεις της Ιωνίας, εύρωστες οικονομικά και δημοκρατούμενες. Τολμηροί στοχαστές θέλουν να εκφράσουν με ακρίβεια τις νέες απόψεις και τις εμπειρίες τους. Προτείνουν μια ορθολογική (σύμφωνα με τον ορθό λόγο) εξήγηση του κόσμου, που αντικαθιστά τη μυθική αφήγηση, και αυτό αποτελεί αποφασιστική στροφή στην ιστορία της σκέψης. Η μετάβαση αυτή από τους μύθους στην ορθολογική κριτική, από το μύθο στο λόγο, θεμελιώνει τη φιλοσοφία και την επιστήμη. Η κριτική της μυθικής αντίληψης του παρελθόντος θα οδηγήσει στην *ιστορίην* (ἴστωρ < οἶδα = γνωρίζω), έρευνα και διήγηση με βάση την προσωπική παρατήρηση. Πρόσφορη μορφή για μια τέτοια εργασία είναι ο πεζός λόγος, ο οποίος, με τον αφηγηματικό τρόπο, χωρίς τον ποιητικό καλλωπισμό, είναι πιο κατάλληλος να διατυπώσει, με ευκρίνεια και σαφήνεια, τα πνευματικά γεγονότα.

Μῦθοι Πεζά, επίσης, είναι και λαϊκά δημιουργήματα, όπως οι *Μῦθοι* (φανταστικές και διδακτικές ιστορίες). Οι παραδοσιακοί μῦθοι συνδέονται με τον Αίσωπο, τον οποίο αναφέρει ο Ηρόδοτος ως *λογοποιό* (II, 134), ένα δούλο από τη Φρυγία της Μ. Ασίας που έζησε στη Σάμο τον 6ο αι. π.Χ. Πολλοί μῦθοι που του αποδίδονται πρέπει να προέρχονται από διάφορες πηγές: μια συλλογή *αισώπειων μύθων* καταρτίστηκε στα τέλη του 4ου αι. π.Χ. από το Δημήτριο το Φαληρέα, Αθηναίο πολιτικό.

Αισώπειοι Μῦθοι

Μικρά αφηγήματα (έχουν διασωθεί 358), με ηθικό και αλληγορικό χαρακτήρα, όπου μεγάλο ρόλο παίζουν οι ανθρώπινοι χαρακτήρες και τα ζώα που έχουν φωνή. Οι αισώπειοι μῦθοι ήταν δημοφιλή κείμενα και χρησιμοποιήθηκαν ευρέως στην εκπαίδευση κατά την αρχαιότητα, τη βυζαντινή περίοδο και την Αναγέννηση.

Έμμετρος μῦθος έγραψε ο Βάβριος (*Μυθίαμβοι*, 1ος αι. π.Χ.) και ο Ρωμαίος ποιητής Φαίδρος (15 π.Χ.-65 μ.Χ.), στη λατινική γλώσσα. Τους μιμήθηκε, επίσης, ο Γάλλος μυθογράφος Λαφοντέν (1621-1695) και ο ποιητής Ιωάννης Βηλαράς (1771-1823).

Ο Αίσωπος, ο πατέρας του διδακτικού μῦθου, όπως εικονίζεται σε κύλικα του 450 π.Χ. (Μουσείο Βατικανού). Ελεύθερη απόδοση

1. ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ

Λογογράφοι Τα πρώτα δείγματα ιστοριογραφίας μάς δίνουν οι λογογράφοι ή λογοποιοί, που έγραψαν διηγήσεις σε πεζό λόγο. Το έργο τους έχει εντελώς τοπικό χαρακτήρα [κτίσεις πόλεων, γενεαλογίες, περιηγήσεις, ὄροι (= ετήσια χρονικά πόλεων)], είναι γραμμένο στην ιωνική διάλεκτο και έχει διασωθεί μόνο σε αποσπάσματα.

Οι σπουδαιότεροι από τους λογογράφους είναι:

I. **Ἑκαταῖος ο Μιλήσιος** (545-474 π.Χ. περ.). Είναι ο κύριος εκφραστής της επιστημονικής γεωγραφίας· προήγαγε τη γεωγραφική έρευνα και σχεδίασε χάρτη της Γης με τις ηπείρους της Ασίας και της Ευρώπης ισομεγέθεις (στην Ασία συμπεριλαμβάνονταν και η Αφρική). Το έργο του *Περιήγησις/Περίοδος γῆς* επηρέασε πολύ τον Ηρόδοτο, ενώ οι *Γεννηολογίαί* (= Γενεαλογίες) ήταν συστηματικό βιβλίο στο οποίο γινόταν λόγος για την έννοια των γενεών (υπολογισμός με γενεές, καθεμιά από τις οποίες διαρκούσε 40 χρόνια). Ο Εκαταῖος δεν περιορίζεται μόνο στην καταγραφή των γεγονότων, αλλά ερευνά και το κύρος των πηγών. Η άμεση πληροφόρηση και η λογική κριτική του προετοιμάζουν τη μετάβαση από τη μυθική αφήγηση στην ιστορία, που συντελέστηκε κατά τους Μηδικούς πολέμους. Θεωρείται, άλλωστε, πρόδρομος του Ηροδότου.

II. **Ἑλλάνικος ο Μυτιληναῖος** (490-405 π.Χ. περ.). Μεγάλος χρονικογράφος που επηρέασε το Θουκυδίδη¹. Έγραψε 23 βιβλία, πολλά από τα οποία ήταν αφιερωμένα σε ελληνικές χώρες και ξένους λαούς· περιγράφει ήθη και έθιμα σε συνάρτηση με τα ιστορικά γεγονότα και τους μύθους. Δύο βιβλία του αναφέρονται στην *Ἄτθιδα*, την ιστορία των Αθηνών. Έτσι, ο Ελλάνικος εγκαινιάζει την παράδοση της αττικής συγγραφικής δραστηριότητας και θεωρείται ο πρώτος *ατθιδογράφος* (= συγγραφέας χρονικών σχετικών με την Αττική). Επιχείρησε, ακόμη, να δημιουργήσει σταθερό χρονολογικό σύστημα των ιστορικών γεγονότων με βάση τις ιέρειες της Ἴρας στο Ἄργος.

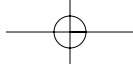
2. ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Αρχές Ο ελληνικός φιλοσοφικός στοχασμός γεννήθηκε τον 6ο αι. π.Χ. και αναπτύχθηκε σε δύο περιοχές στην περιφέρεια του Ελληνισμού: τη Μικρά Ασία και το δυτικό τμήμα του ελληνικού κόσμου (Νότια Ιταλία και Σικελία).

Οι πόλεις της Μεγάλης Ελλάδας ήταν εστίες έντονης πνευματικής δραστηριότητας και κέντρα κοινωνικοπολιτικών αντιπαραθέσεων. Οι ιωνικές πόλεις της Μ. Ασίας αγαπούσαν και ευνοούσαν τη θεωρητική σκέψη, γιατί είχαν λογοτεχνική και πολιτιστική παράδοση που έφτανε έως την εποχή του Ομήρου. Οι πνευματικοί άνθρωποι που ασχολήθηκαν με τη φιλοσοφία ονομάζονται *φυσικοί* ή *φυσιολόγοι*, γιατί στα έργα τους δόθηκε ο τίτλος *περί φύσιος*² (= φύσεως, για τη γένεση του κόσμου)· είχαν δηλαδή στόχο να ερμηνεύσουν τη δημιουργία του κόσμου όχι θεολογικά ή μυθολογικά αλλά λογικά. Έτσι,

1. Ο ίδιος ο ιστορικός κάνει σχετική αναφορά (I, 97, 2).

2. Η *φύσις* (< *φύω*) σήμαινε ταυτόχρονα την αρχή, την εξέλιξη και το αποτέλεσμα της εξελικτικής διαδικασίας.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

προτείνουν μια θεωρία της προέλευσης του κόσμου βασισμένη στη λογική και καταλήγουν σε ορισμένα γενικά συμπεράσματα για τη γέννησή του με βάση παρατηρήσεις τους πάνω σε φυσικά φαινόμενα. Την περίοδο αυτή διαμορφώθηκαν οι ακόλουθες φιλοσοφικές κατευθύνσεις:

I. Οι Ίωνες φιλόσοφοι. Σε διάστημα ενός αιώνα η Μίλητος, η μητρόπολη του μικρασιατικού Ελληνισμού, γέννησε το Θαλή, τον Αναξίμανδρο και τον Αναξίμενη. Οι τρεις αυτοί φιλόσοφοι επιχείρησαν να δώσουν, με τα κοσμολογικά τους συστήματα, παρά τις διαφορετικές απόψεις τους, επιστημονική απάντηση για την αρχή του κόσμου και να καθορίσουν έτσι τη δημιουργία του σύμπαντος. Έγραψαν σε πεζό λόγο (στην ιωνική διάλεκτο), γιατί η διατύπωση των φυσικών θεωριών απαιτούσε ακρίβεια και σαφήνεια. Από το έργο τους έχουν σωθεί μόνο σύντομα αποσπάσματα. Καθένας από τους τρεις αυτούς στοχαστές δεχόταν ως αρχή του κόσμου, αρχή των όντων, ένα ορισμένο στοιχείο.

Θαλής (624-542 π.Χ. περ.). Σοφός, αστρονόμος και πολιτικός, διατύπωσε τη θεωρία για το ύδωρ, με τις τρεις φυσικές του καταστάσεις (υγρό, στερεό και αέριο), ως βασική αρχή του κόσμου¹. Επηρεασμένος από προηγούμενα μυθολογικά αρχέτυπα, πιστεύει ότι το νερό είναι κύριο συστατικό όλων των πραγμάτων. Το υγρό στοιχείο, λοιπόν, αποτελεί, κατά το Θαλή, την πρωταρχική πηγή ζωής από την οποία προέρχεται ο κόσμος.

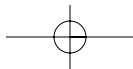
Αναξίμανδρος (610-547 π.Χ. περ.). Μαθητής και διάδοχος του Θαλή, αποκάλεσε την πρωταρχική ουσία *άπειρον* (= χωρίς όρια, χωρίς περιορισμούς), αδιαφοροποίητο και απέραντο ως προς την έκτασή του. Το άπειρο δεν είναι μόνο η πηγή των πάντων, αλλά η απεριόριστη, χωρίς συγκεκριμένη μορφή, και αιώνια ύλη, που περιβάλλει και συγκρατεί τα πάντα.

Αναξίμενης (585-528 π.Χ. περ.). Μαθητής του Αναξίμανδρου και επηρεασμένος από τη θεωρία του, υποστηρίζει ως πρώτη αρχή τον αέρα (*αήρ*), το αραιότερο στοιχείο της ύλης, μια αχανή και άπειρη πνοή που διαπερνάει τα πάντα.

Ξενοφάνης (570-470 π.Χ. περ.). Φιλόσοφος ποιητής από την Κολοφώνα της Ιωνίας, πόλη κοντά στη Μίλητο· για λόγους πολιτικούς εγκατέλειψε τη γενέτειρά του μετά την κατάκτηση της Λυδίας από τον Κύρο και εγκαταστάθηκε στην Ελέα της Κάτω Ιταλίας, όπου ίδρυσε ιδιαίτερη φιλοσοφική σχολή. Σώζονται λίγα από το έργο του· έγραψε έμμετρα (γνωμικές ελεγείες) και είναι ο ευρετής των *σίλλων*, στίχων σατιρικών με ριζοσπαστικό περιεχόμενο. Ο Ξενοφάνης επηρεάστηκε από τους Μιλήσιους φιλοσόφους και γενικά από την ιωνική διάνοηση. Οξύς παρατηρητής του κόσμου, με πνεύμα κριτικό, καταδίκασε έντονα τις ομηρικές και ησιόδειες αφηγήσεις για τους θεούς. Από αντίδραση στον ανθρωπομορφικό πολυθεϊσμό (λατρεία πολλών θεών), υποστήριξε την έννοια μιας μοναδικής και ακίνητης θεότητας, που διαπερνάει τα πάντα, «βλέπει, σκέφτεται και ακούει ολόκληρη» και δε μοιάζει με τους θνητούς ούτε στη μορφή ούτε στο νοῦ. Κύριο, λοιπόν, μέλημα του Ξενοφάνη, περισσότερο από το οντολογικό², είναι το πρόβλημα του θεού.

1. Πρβλ. Ακολουθία Μεγάλης Πέμπτης, «ὁ ἐν ὕδασι τὴν γῆν κρεμάσας».

2. Οντολογία (< ὄν + λέγω): η επιστήμη που μελετά τη φύση, την ουσία των όντων.

Ἡράκλειτος (540-480 π.Χ.). Γεννήθηκε στην Έφεσο, σημαντική ιωνική πόλη. Αποκαλείται «σκοτεινός» φιλόσοφος εξαιτίας του δυσνόητου τρόπου με τον οποίο γράφει τις απόψεις του, που υφολογικά είναι μοναδικός στην ελληνική λογοτεχνία. Το έργο του, *Περὶ φύσεως*, σε ιωνική διάλεκτο, έχει χαθεί. Ο Ἡράκλειτος ακολουθεί τους φιλοσόφους της Μιλήτου· οι θεμελιώδεις ιδέες του, που δεν είναι ανάπτυξη της κοσμολογίας των Μιλησίων, δίνουν μια νέα ιδέα του κόσμου. Ο Εφέσιος φιλόσοφος είδε τον κόσμο ως συνεχή κύκλο αλλαγής («πάντα ῥεῖ, πάντα χωρεῖ καὶ οὐδὲν μένει»), στην οποία οι αντιθέσεις

α. Πόλεμος πάντων μὲν πατήρ ἐστι...

Ἡράκλειτος, 212

(Ο πόλεμος είναι πατέρας των πάντων και ο βασιλεύς των πάντων, και μερικούς τους έκανε θεούς, άλλους ανθρώπους· μερικούς τους έκανε δούλους, άλλους ελεύθερους.)

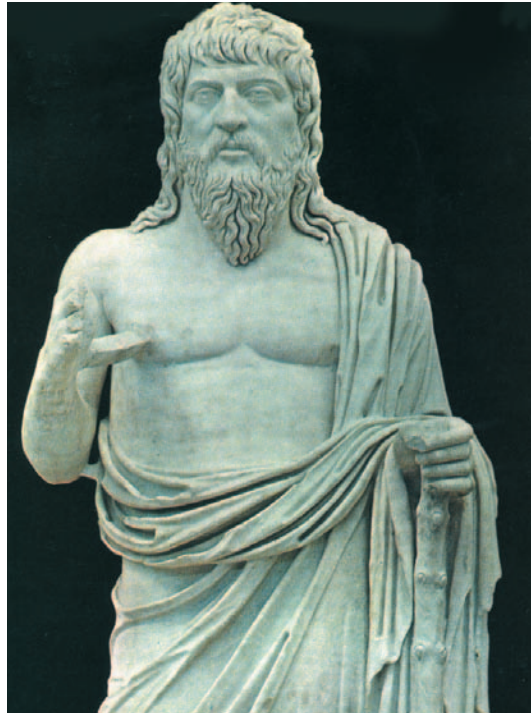
Ο πόλεμος είναι η προσφιλής μεταφορά του φιλοσόφου, για να εκφράσει την κυριαρχία της αλλαγής στον κόσμο, που βρίσκεται συνεχώς σε κατάσταση σύρραξης.

β. Ἥλιος οὐχ ὑπερβήσεται μέτρα· εἰδὲ μή, Ἐρινύες μιν, Δίκης ἐπίκουροι, ἔξευρήσουσιν.

Ἡράκλειτος, 226

(Ο Ἥλιος δε θα ξεπεράσει τα μέτρα του, δηλαδή δε θα παραβεί τους νόμους που τον διέπουν· αλλιώς, οι Ερινύες, οι θεραπαινίδες της Δικαιοσύνης, θα τον ανακαλύψουν.)

Η αρχή του μέτρου στη φυσική μεταβολή εκφράζεται επιγραμματικά και συνεπάγεται αμετάκλητα την *τίσιν* (= τιμωρία) της ὕβρεως.

Ἡράκλειτος, ο μέγας φιλόσοφος της Ιωνίας (ρωμαϊκό αντίγραφο). Μουσείο Ηρακλείου

αποτελούν ενότητα. Αιτία αυτή της ισορροπίας είναι η φωτιά (*πῦρ ἀείζων*), η αρχετυπική μορφή της ύλης και το κοινό συστατικό των πραγμάτων, που ο φιλόσοφος ονομάζει *Λόγος*¹. Ο κοινός λόγος (*τὸ ξυνόν*), που διαρθρώνει και τακτοποιεί τον κόσμο, ταυτίζεται με την αλήθεια και αποτελεί ανασχετικό παράγοντα στην αέναη ροή των πάντων. Έτσι ο Ξενοφάνης (Θεός) και ο Ἡράκλειτος (Λόγος) εισάγουν το πνευματικό στοιχείο στην ερμηνεία του κόσμου και εστιάζουν τη φιλοσοφία τους στο κοσμολογικό πρόβλημα.

Η φιλοσοφία του Ἡράκλειτου άσκησε επίδραση στους μεταγενέστερους (στωικοί, Μάρκος Αυρήλιος, Κλήμης ο Αλεξανδρεύς).

1. Πρβλ. «Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος», Ευαγγέλιον Κατὰ Ἰωάννην (α' 1-2).

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

Επτά Σοφοί Ο 6ος αι. π.Χ. υπήρξε αιώνας πνευματικής άνθησης και δημιουργίας, με φιλοσοφικές ανησυχίες και αναζητήσεις. Την ίδια ακριβώς εποχή έζησαν και εκείνοι που ονομάστηκαν *Επτά Σοφοί*. Ο κατάλογός τους ενίοτε ποικίλλει. Δύο όμως ονόματα παραμένουν σταθερά, του Σόλωνα και του Θαλή, που αντιστοιχούν ο πρώτος στην ηθική σκέψη και ο δεύτερος στην επιστημονική.

II. Η φιλοσοφία στην Κάτω Ιταλία. Η φιλοσοφία στην περιοχή αυτή συνδέεται με κινήματα πνευματικά και μυστικιστικά, που αναφέρονται στο θάνατο και τη λατρεία των χθόνιων θεοτήτων:

Ορφισμός. Μυστηριακή θρησκεία του 7ου αι. π.Χ., όπως τα Ελευσίνια Μυστήρια της Δήμητρας και της Περσεφόνης, που επιδίωκε τον εξαγνισμό του ανθρώπου με πράξεις τελετουργικές· αναπτύχθηκε γύρω από το πρόσωπο του μυθικού Ορφέα και διαδόθηκε σε όλο τον ελληνικό κόσμο.

Όρφευς

Γιος του Απόλλωνα και της Μούσας Καλλιόπης, γεννήθηκε στη Θράκη και υπήρξε απaráμιλλος μουσικός (εφευρέτης κιθάρας), που μάγευε εξίσου ανθρώπους, θηρία και άψυχα. Έλαβε μέρος στην Αργοναυτική εκστρατεία. Κατέβηκε στον Άδη, για να αναζητήσει τη γυναίκα του Ευρυδίκη, γοητεύοντας και τον ίδιο τον Πλούτωνα. Η παράδοση αναφέρει ότι διαμελίστηκε από τις *Μαινάδες*.

Ο μύθος τον παρουσιάζει ως προφήτη με μαγικές ιδιότητες και βαθιά πίστη στη μεταθανάτια ζωή, για την οποία προετοιμάζονται οι πιστοί με ασκητικούς κανόνες, μύσεις και καθαρμούς (= εξαγνισμούς < καθαίρω). Χρυσά εγχάρακτα φύλλα με αποσπάσματα από ιερά κείμενα χρησίμευαν ως οδηγοί των πιστών στον άλλο κόσμο.

Τα ορφικά κείμενα (87 *Ορφικοί Ύμνοι*) θεωρούνται μεταγενέστερα, τα δόγματα όμως του ορφισμού είχαν αποκρυσταλλωθεί στην αρχαία εποχή.

Πυθαγορισμός. Θρησκευτικό, πολιτικό και πνευματικό κίνημα, επηρεασμένο από το μυστικισμό, που συνδέθηκε με τον ορφισμό και είχε ως αρχηγέτη το μεγάλο Έλληνα μαθηματικό και φιλόσοφο Πυθαγόρα.

Ο ορφισμός και ο πυθαγορισμός, που με το μυστικό τους περιεχόμενο αντανακλούν ανατολικές επιδράσεις, πίστευαν στην επιβίωση της ψυχής και τη μετεμψύχωση, ως μέσον τελειοποίησης του ανθρώπου.

Ως ξεχωριστά κινήματα, αλλά και με ενιαία μορφή (ορφικοπυθαγορισμός) επηρέασαν σημαντικά τη φιλοσοφική σκέψη στην Κάτω Ιταλία, καθώς και σε όλο τον αρχαίο κόσμο.

Πυθαγόρας (580-490 π.Χ.) Γεννήθηκε στη Σάμο, αλλά εγκατέλειψε την πατρίδα του κατά τη διάρκεια της τυραννίας του Πολυκράτη και κατέφυγε στην Κρότωνα της Κάτω

Ιταλίας, πόλη φημισμένη για τους αθλητές της και την ιατρική σχολή (Ηρόδ. ΙΙΙ, 125, 131-2), και αργότερα στο Μεταπόντιο. Στην Κρότωνα ίδρυσε και διηύθυνε Σχολή με σκοπό την επιστημονική έρευνα, οι οπαδοί του όμως απέκτησαν μεγάλη πολιτική επιρροή. Ο Πυθαγόρας είναι το αρχέτυπο του φιλοσόφου, με την έννοια του σοφού που διδάσκει το νόημα της ζωής και του θανάτου. Δεν υπήρχαν δικά του κείμενα, αλλά μόνο διηγήσεις που του απέδιδαν μοναδικές ικανότητες. Η διδασκαλία του, κυρίως μυστική, αποτελούσε για τους μαθητές του θέσφατο· παροιμιώδης παρέμεινε η φράση «αὐτὸς ἔφα» (= το εἶπε αυτός, και επομένως είναι ορθό), χαρακτηριστικό της αυθεντίας του δασκάλου.

Ο Πυθαγόρας εισάγει στην ερμηνεία του κόσμου και της δομής του το ποσοτικό στοιχείο. Τα πάντα είναι θέμα ποσοτικών σχέσεων. Ταυτόχρονα, ο αριθμός είναι στοιχείο του νοητού κόσμου· και η αρμονία άλλωστε είναι ποσοτική σχέση. Έτσι, γίνεται ο εισηγητής της θεωρίας των αριθμών, ως αρχής ερμηνείας του κόσμου (αρχή των όντων ή μονάς), και η συμβολή του στην ανάπτυξη των μαθηματικών είναι σημαντική· ο ίδιος απέδειξε το ομώνυμο θεώρημα και προσέδωσε στην τετρακτύν (= τέσσερις πρώτοι αριθμοί) ιερή σημασία, βάση του «Όρκου των Πυθαγορείων».

Πυθαγόρειοι. Ο Πυθαγόρας και οι μαθητές του είχαν πολλούς στόχους: φιλοσοφικό στοχασμό, φυσική επιστήμη, πολιτική, μεταρρυθμίσεις στις θρησκευτικές και ηθικές παραδόσεις. Πίστευαν ότι τα πάντα ανάγονται στους αριθμούς και ρυθμίζονται από την αρμονία τους. Τα «ακούσματα»¹ διατυπώνονταν σε δωρική διάλεκτο. Η συμβολή των πυθαγορείων στην εξέλιξη και διαμόρφωση της φιλοσοφίας και των επιστημών ήταν μεγάλη. Η ελληνική πνευματική δημιουργία έχει πολύ επηρεαστεί από τα πυθαγόρεια δόγματα. Ο Πλάτωνας έχει υποστεί βαθύτατη επίδραση από αυτούς και η μεταφυσική του είναι έντονα ποτισμένη από τις ιδέες τους. Μια ποιητική συλλογή μεταγενέστερη (2ος μ.Χ.) περιλαμβάνει την ηθική διδασκαλία και τις θρησκευτικές δοξασίες των πυθαγορείων (Χρυσᾶ ἔπη).

ΙΙΙ. Οι Ελεάτες φιλόσοφοι. Οι φιλόσοφοι αυτοί ανήκουν στην Ελεατική Φιλοσοφική Σχολή, της οποίας έδρα ήταν η Ελέα, πόλη της Ιταλίας, κοντά στην Ποσειδωνία (Paestum), αποικία των Φωκαέων. Ο Πλάτωνας στο *Σοφιστή* (211α, 242d) αναφέρει την ομάδα των Ελεατών φιλοσόφων ως «ἐλεατικὸν ἔθνος». Στο φιλοσοφικό τους σύστημα κυριαρχεί η αντίληψη της σταθερότητας, σε αντίθεση με την αλλαγή του Ηρακλείτου. Οι Ελεάτες φιλόσοφοι, εκτός από το Ζήνωνα, ήταν και ποιητές και υιοθετούσαν στα κείμενά τους την ποιητική μορφή της ομηρικής και ησιόδειας παράδοσης.

Παρμενίδης (515-450 π.Χ.). Μαθητής του Ξενοφάνη, νομοθέτης και φιλόσοφος. Έγραψε ένα μεγάλο ποίημα, *Περὶ φύσεως* (διασώθηκε αποσπασματικά), όπου αναφέρεται στη μύσή του στην Αλήθεια. Η μύηση αυτή προσλαμβάνει τη μεγαλοπρέπεια του μύθου. Η μοναδική αλήθεια, που μας παραπέμπει στην προβληματική του Ηράκλειτου, οδηγεί προς το ὄν (ὄν, γεν. ὄντος: μετοχή του εἶμι), το μοναδικό, «γιατί είναι αγέννητο και άφθαρτο (ἀνώλεθρον), πλήρες, ακίνητο και χωρίς τέλος». Δεν πρόκειται για απλό φυσικό σύμπαν, όπως των Ιώνων φιλοσόφων, αλλά για ό,τι το πνεύμα μπορεί να συλ-

1. Θεωρητικές και πρακτικές οδηγίες που μεταδίδονταν προφορικά.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

λάβει. Ο Παρμενίδης είναι ο πρώτος φιλόσοφος της νοησιαρχίας (πρωταρχική αιτία των ψυχικών εκδηλώσεων και βάση για την προσέγγιση της γνώσης και της αλήθειας είναι η νόηση). Η φράση του «ταυτόν ἐστι νοεῖν τε καὶ εἶναι» θεμελιώνει στην ιστορία της φιλοσοφίας την αρχή της ταυτότητας. Αντίθετα, το μὴ ὄν δεν μπορεί να υπάρξει, γιατί δεν μπορεί να νοηθεί. Αναφέρεται επίσης και στον κόσμο της δοξασίας (απλής γνώμης). Ο κόσμος είναι σφαιρικός και απαρτίζεται από δύο ισότιμα και αντίθετα στοιχεία (φως και νύχτα), που η ισοδυναμία τους εξασφαλίζει την κοσμική ισορροπία. Η οντολογική θεωρία του Παρμενίδη (εἶναι – μὴ εἶναι) απορρίπτει όλες τις προγενέστερες κοσμολογικές θεωρίες. Αντίθετα προς τον Ηράκλειτο, το δημιουργό τού γίνεσθαι (εξελικτική πορεία των μεταβολών), ο Παρμενίδης είναι ο φιλόσοφος του εἶναι (στατική κατάσταση). Η μεταφυσική του κυριάρχησε στην ιωνική φιλοσοφία του 5ου αιώνα και επηρέασε τον Αναξαγόρα και τους ατομιστές.

Ζήνων ὁ Ἐλεάτης (490-415 π.Χ.). Είναι διαφορετικός από το στωικό φιλόσοφο του 3ου αι. π.Χ. από το Κίτιο (σημ. Λάρνακα) της Κύπρου. Μαθητής και φίλος του Παρμενίδη, δημοκρατικός φιλόσοφος, πέρασε όλη του τη ζωή στη γενέτειρά του. Αποδέχθηκε εξολοκλήρου τις θεωρίες του Παρμενίδη, προσπαθώντας να τις υπερασπιστεί με πρωτότυπα και παράδοξα (ζηνώνεια) επιχειρήματα. Χρησιμοποίησε τη μέθοδο τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς, αλλά και τη διαλεκτική, δηλαδή την αναζήτηση της αλήθειας με το διάλογο.

Ο Αχιλλέας και η χελώνα

Περίφημος είναι ο συλλογισμός του Ζήωνα που λέει ότι σε μια καταδίωξη ο πιο γρήγορος δρομέας δεν μπορεί να ξεπεράσει τον αργό· γιατί ο διώκτης πρέπει πρώτα να φτάσει στο σημείο απ' όπου ξεκίνησε ο διωκόμενος, και επομένως ο βραδύτερος δρομέας έχει πάντα ένα προβάδισμα, αναφέροντας ως παράδειγμα τον ταχύτερο Αχιλλέα και τη βραδύτερη χελώνα. Υποθέτουμε ότι ο Αχιλλέας είναι χίλιες φορές ταχύτερος από τη χελώνα και ότι αυτή προηγείται, κατά την εκκίνηση του Αχιλλέα χίλια μέτρα. Στο χρόνο που ο Αχιλλέας θα έχει διανύσει χίλια μέτρα, η χελώνα θα έχει κερδίσει ένα προβάδισμα ενός μέτρου· όταν ο Αχιλλέας θα έχει καλύψει αυτή την απόσταση του ενός μέτρου, η χελώνα θα προηγείται πάλι κατά 1/1.000 του μέτρου και έτσι χωρίς τέλος.

Οι αντινομίες του Ζήωνα άσκησαν επίδραση στους ατομικούς (Λεύκιππο και Δημόκριτο), στους σοφιστές (Γοργία και Πρωταγόρα), αλλά και σε σύγχρονους φιλοσόφους. Από όλους τους προσωκρατικούς ο Ζήωνας είναι σήμερα ο πιο επίκαιρος.

Η Ελεατική Σχολή έμελλε να επιδράσει αποφασιστικά στον Πλάτωνα (ένας διάλογός του επιγράφεται *Παρμενίδης*) και στον Αριστοτέλη.

Έμπεδοκλής (495-430 π.Χ.). Γεννήθηκε στον Ακράγαντα της Σικελίας και ήταν σύνθετη προσωπικότητα: ρήτορας, πολιτικός, υπερασπιστής της δημοκρατίας, στοχαστής, γιατρός και θαυματοποιός, με υπερφυσική δύναμη. Απόκρυφες ιστορίες για το θάνατό του αναφέρουν ότι έπεσε αυτοβούλως στον κρατήρα της Αίτνας. Ζηλωτής του Παρμενίδη, επηρεάστηκε πολύ από τη σκέψη του. Από το έργο του σώζονται μικρά αποσπάσματα από δύο ποιήματα, γραμμένα σε εξάμετρους στίχους: *Περὶ φύσεως* (350 στίχοι) και *Καθαρμοί* (100 στίχοι). Ο τίτλος του πρώτου ποιήματος μας οδηγεί στην ιωνική φιλοσοφία. Ενώ, όμως, οι Έλληνες φιλόσοφοι καθόριζαν ένα μοναδικό στοιχείο για την προέλευση του σύμπαντος (μονισμός), ο Έμπεδοκλής δέχεται τέσσερα (πλουραλισμός), που τα δηλώνει μάλιστα με ονόματα θεϊκά. Στους *Καθαρισμούς*, επηρεασμένος από τον Ησίοδο, ακολουθεί ορφικές και πυθαγόρειες δοξασίες για το πεπρωμένο της ψυχής, όπως τη μετεμψύχωση, περιγράφοντας την περιοχή τού επείκεινα (= άλλη ζωή) και δίνοντας οδηγίες για διάφορες καθαρτήριες τελετουργικές πράξεις.

Οι βασικές αρχές του σύμπαντος του Έμπεδοκλή, που παρουσιάζονται ως θεϊκά όντα, είναι οι τέσσερις ρίζες (ρίζωματα) του παντός: γῆ, ἀήρ, πῦρ και ὕδωρ, ενώ η Φιλότης (αγάπη) και το Νεῖκος (φιλονικία) δρουν αντιθετικά πάνω και μέσα από αυτά. Η φιλότης οργανώνει και συνδέει, το νεῖκος χωρίζει και διασπά. Η ιστορία του σύμπαντος είναι ο συνδυασμός και ο χωρισμός των τεσσάρων ριζωμάτων: η ανάμειξη (μειξίς) και η διαίρεση (διάλλαξις). Με την κυριαρχία της φιλότητας σχηματίζεται η Σφαίρα (Σφαιῖρος, ὄ) και το σύμπαν ενοποιείται (το ὄν του Παρμενίδη), ενώ με το νεῖκος διασπάται σε αταξία, φέρνοντας στο νου τον πόλεμο των αντιθέτων του Ηρακλείτου.

Η τελευταία φάση της προσωκρατικής σκέψης κυριαρχεί τον 5ο π.Χ. αιώνα. Η φιλοσοφία του Αναξαγόρα και των ατομιστών θα αποτελέσει την ιωνική απάντηση στην κριτική θεωρία των Ελεατών και του Έμπεδοκλή.

